

L'art de pensar en terres catalanes

ANDREU GRAU ARAU

UNIVERSITAT DE BARCELONA
SOCIETAT CATALANA DE FILOSOFIA
agrau2@xtec.cat

Lliçó inaugural del curs 2023/24 llegida el dimarts 17 d'octubre de 2023

André Maurois, en *Un art de vivre*, dedica una part de l'obra a l'art de pensar. Per a aquest escriptor contemporani francès, el pensament és l'esforç que fa tot home per a endevinar o preveure, combinant símbols i imatges, els efectes que produiran els seus actes sobre les coses reals; i hi afegeix que tot pensament és un esbós d'acció.¹ Si volem actuar correctament, hem d'esforçar-nos a pensar bé.

En la primera meitat del segle xx, apareixen, en les nostres terres, unes obres amb el títol en castellà: *El arte de pensar*. De les tres que hem treballat, la del metge tarragoní Alfred Opisso y Viñas (1847-1924) ens sembla la més completa i més ben ordenada pel que fa a parts i conceptes.² En la introducció, es deixa molt clar que aquesta art es fonamenta en la lògica i que no persegueix vulgaritzar-la, sinó, al contrari, “fer assequibles les seves regles a tothom i, sobretot, estendre les seves aplicacions al present estat de les activitats humanes”.³ Per a aquest autor, amb l'art de pensar que empraven els mestres de Port Royal, la lògica havia passat a ser “una ciència viva, de constant aplicació, i no una àrida disciplina escolàstica, verbalista i buida; i per sobre del seu contingut intrínsec, constituïa una vertadera *art de pensar*”.⁴ Que l'art de pensar pretenia anar més enllà del que era la lògica *sensu stricto* no ho amaga Opisso. Escriu: “Però la lògica no solament s'encamina a dirigir l'enteniment, sinó també a rectificar les operacions de la voluntat i, en aquest sentit, hem de tenir presents els treballs pràctics d'al-

1. Vid. André Maurois, *El arte de vivir*, Buenos Aires, 1960, p. 9.

2. Vid. “*El arte de pensar* de Alfredo Opisso (1919)”, *Revista de Historia de la Psicología*, 1996, vol. 17, n. 3-4, p. 38-43.

3. Vid. Alfredo Opisso y Viñas, *El arte de pensar*, Madrid-Barcelona, p. 6.

4. Vid *ibidem*, p. 6-7.

guns nord-americans, fundats en la força d'aquella potència i directament derivats del procedir recte de l'enteniment, en contraposició als desvaris de les desbocades imaginacions".⁵ El seu manual té com a finalitat indicar i fonamentar el que creu més necessari per a preuar la veritat i rebutjar l'error en les múltiples i constants ocasions que s'ofereixen en l'exercici de les nostres facultats.⁶

1/ Orígens medievals: Ramon Llull

Després d'exposar les primeres definicions de *lògica*, reduïdes a l'aristotèlica i a la tomista, ofereix Opisso una breu ressenya de la història de la lògica que comença amb la figura de Ramon Llull: "Famosíssim, com a lògic, fou el nostre insigne compatriota Ramon Llull, tan estudiat avui, entestat en el fet que la raó pot i ha de demostrar-ho tot, àdhuc els misteris, suprimint, en conseqüència els límits entre el racional i el supraracional".⁷ Per a Opisso, no hi ha res més original que la seva *Ars magna*; i reproduïx el següent judici del medievalista belga Maurice Marie Charles De Wulf: "Al mètode analític que parteix de l'observació sensible i s'eleva al coneixement del món suprasensible (*ascensos*), Llull vol afegir-hi com a complement del saber un mètode sintètic (*descensus*) sobre el qual ha de fundar-se, per via de deducció, una ciència universal, en la qual cosa, l'*Ars magna* es distingeix del mètode analíticointètic escolàstic, que *dirigeix* el saber, però no pretén *crear-lo*".⁸

Home inquiet, Llull va experimentar la conversió als trenta anys d'edat (1260), després de tenir una visió del Crist Crucificat. En primera persona, va viure el que, més tard, seria la finalitat de la seva vocació: convertir incrèduls al cristianisme catòlic per a mostrar-los la bondat de Déu; i amb aquest objectiu, crea, descobreix o inventa l'art, que es presenta com un instrument vàlid per a demostrar les veritats de la fe amb raons necessàries o convinents, que són el que, en llenguatge modern, segons Pere Bohigas, en diríem "raons còngrues, més que no pas proves en el sentit que avui s'usa aquesta paraula en la ciència".⁹ Vol fer possible la conversió dels infidels: jueus, musulmans i tàrtars, que no estimen la fe perquè no la coneixen; pretén lluitar contra aquells que creia apartats de la veritat, com els averroistes; espera apropar els cristians orientals a l'Església llatina, fet que impedeix la unitat de l'Església; i desitja que els fidels tinguin una vivència cristiana més sòlida. Com molt bé assenyalava Millàs Vallicrosa, "tot aquest disegni, tan ambiciós, exigia un

5. Vid. *ibidem*, p. 7.

6. Vid. *ibidem*.

7. Vid. *ibidem*, p. 18.

8. Vid. *ibidem*.

9. Pere Bohigas, introducció a Ramon Llull, *Llibre de les bèsties*, Barcelona, 1965, p. 6.

pla, un mètode".¹⁰ "Tal com ell es veia –escriu Robert Pring-Mill–, Llull era principalment un missioner que pretenia la unificació de la humanitat en la cristiandat, per la consideració de la unitat de l'Església (d'aquí la campanya antiaverroista dels seus darrers anys, però sobretot per la conversió dels no cristians a la fe catòlica. [...] Ser un filòsof i un teòleg era una cosa purament incidental en el seu propòsit".¹¹ Deixa família i feina, viatja, escriu, predica, discuteix...; però, sobretot, fa efectiu un dels seus desigs: la creació d'una art general, basada en la raó humana, que ha de permetre dirigir la ment vers la divinitat i trobar, així, la veritat que condueix a la salvació. Tot el que farà serà per a la glòria de Déu.

La *Vita coetanea*, autobiografia dictada als cartoixans de Vauvert el 1311, situa l'esdeveniment durant una temporada dedicada a la contemplació dalt d'una muntanya, que la tradició ha identificat amb Puig de Randa, no lluny de Ciutat de Mallorca, el 1272 (1273-74?). En aquesta experiència il·luminativa, va veure els atributs de Déu, la seva bondat, la seva grandesa, l'eternitat, els quals penetraven la creació sencera i va pensar que es podria confeccionar una art que es fonamentés en aquests atributs, universalment vàlids per basar-se en la realitat.¹² En la *Vita*, llegim que el Senyor va il·lustrar la seva ment, donant-li la forma i manera de fer el llibre. Déu havia estat l'inspirador de l'art; per això, aquesta es podia perfectament entendre –si es vol– com una autèntica manifestació de la providència divina en benefici d'un futur pròsper per a una humanitat unida en una fe única i indubtable. Epistemològicament parlant, gràcies a l'art, raó i creença acabaven identificant-se. Aquesta revelació o inspiració es va expressar en una primera redacció que duia el títol d'*Art abreuçada d'atobar veritat*¹³ (*Ars compendiosa inveniendi veritatem*) (1274), i que es té com la primera versió de l'*Ars Magna* a la qual sembla referir-se Opisso. Anthony Bonner ens adverteix que "hem de comprendre que l'art no és una obra, sinó un sistema plasmat en una sèrie d'obres, i a més a més un sistema que Llull va anar modificant i desenvolupant durant el curs de la seva llarga vida".¹⁴ Per a aquest lul·lista, les obres principals en les quals es va fonamentar la teoria de l'art, a més de la ja esmentada, són: *Ars demonstrativa* (1283); *Ars inventiva veritatis* (1289-90); *Ars magna generalis ultima*, començada el 1305 i acabada el 1308, any en què arriba a Pisa; i *Ars brevis*, de 1308, aprovada per cinc mestres de París el 10 de febrer de 1310. Hem de dir que, el 1286, Ramon Llull havia expli-

10. Vid. Josep Maria Millàs i Vallicrosa, "En torno a la pedagogía de Ramon Llull", *Arbor*, n. 102, junio de 1954, p. 370.

11. Robert D. F. Pring-Mill, *Estudis sobre Llull*, Barcelona, 1991, p. 161-162.

12. Vid. Frances Yates, *El arte de la memoria*, Madrid, 1974, p. 206.

13. Jordi Gayà, introducció a Ramon Llull, *Darrer llibre sobre la conquesta de Terra Santa*, Barcelona, 2002, p. 15-16.

14. Anthony Bonner, "L'art de Ramon Llull com a sistema lògic", *Randa*, 19, 1986, p. 37.

cat l'art a la Sorbona, però amb poc èxit. Segons Bonner, per als doctors de París, el que calia fer era modificar l'art perquè "no paregués tan alarmant. I naturalment, allò que li donava un aspecte alarmant era el nombre i la complicació de les figures, i també el simbolisme algebraic de les lletres".¹⁵ Sostindrà aquest prestigiós medievalista que aquesta art és "al centre de tota la immensa producció lul·liana, com una columna dorsal al voltant de la qual estan organitzades totes les seves obres".¹⁶

Quines podrien haver estat les influències en la formulació d'aquesta art? Pel que es pot llegir en els seus escrits, no tenim indicis d'un magisteri directe significatiu de ningú; no sembla haver-hi deutes amb algun autor o alguna escola; tanmateix, es podrien trobar en la càbala jueva i en la lògica àrab. Segons Frances Yates, l'art de Llull es podria arribar a entendre com una forma cristiana de càbala. I indica aquesta historiadora anglesa que, tot i que la seva vida va passar en la gran era de l'escolàstica, espiritualment, era més un home del segle XII que no del XIII. Mirava vers el platonisme cristià d'Anselm i dels victorins; fins i tot, en la seva filosofia, hi havia una forta dosi del més extremat neoplatonisme originari d'Escot Eriúgena. Segons aquesta historiadora, Llull pretenia arribar al coneixement de les causes primeres, a les *dignitates Dei*, les quals eren una mena de noms divins o atributs com els exposats en el sistema neoplatònic eriugenià. La senyora Yates oposava *escolàstic* a *platonista* o *platònic*, antagonisme que no comparteixo, sinó que, fins i tot, al contrari, penso mal orientat si es vol tenir una comprensió de l'art lul·liana en la història de la filosofia, no només la medieval, sinó la general.¹⁷ Justament, la seva temptativa de fonamentar la memòria en els noms divins, fet que, per suposat, parteix, ontoepistemològicament parlant, del platonisme, no deixa d'ésser una de les tasques pròpies de l'escolàstica general: ordre i aclariment.

"N'hi ha més —escriu Pring-Mill—: dins aquest marc general i comunament admès pels partidaris de totes aqueixes tres religions, el sistema lul·lià està definit i limitat més estrictament encara per la sèrie de 'llocs comuns' no ja de la filosofia en general, sinó de la teologia diferencialment cristiana —idees dogmàtiques que es recolzaven en gran part per als cristians medievals en els 'llocs comuns' més generals de la comuna herència filosòfica i científica de l'antiguitat. Restringint-nos més encara, podem dir també que la visió lul·

15. Anthony Bonner, en *Obres selectes de Ramon Llull (1232-1316)*, Mallorca, 1989, vol. I, p. 525.

16. Bonner, "L'art de Ramon Llull...", p. 36. Vegeu també: Eusebi Colomer, "De Ramon Llull a la moderna informàtica", a *El pensament als Països Catalans durant l'edat mitjana i el renaixement*, Barcelona, 1997, p. 88-108.

17. Yates, *op. cit.*, pp. 206-207. Vid. Frances Yates, "The Art of Ramon Llull: An Approach to it though Lull's Theory of the Elements", *Journal of Warburg and Courtauld Institutes*, XXIII, 1960, p. 1-44; *Assaigs sobre Ramon Llull*, Barcelona, 1985. Vegeu els comentaris i les objeccions de Pring-Mill a la influència de l'Eriúgena en "Ramon Llull i el *De Divisione Naturae*", *op. cit.*, p. 191-202.

liana està delimitada per cert marc d'idees ja característicament diferenciat fins i tot dins la visió cristiana, pertanyent de ple a la tradició agustiniana que veiem en les obres de sant Anselm, dels victorins i de sant Bonaventura". I hi afegeix: "Tota la seva visió peculiar, en totes les seves fases, s'enclou dins la visió trinitària de l'univers de la tradició agustiniana medieval. Impulsat pel vigor d'aquesta tradició i per la violència de la seva conversió i zel missional, va anar elaborant, tanmateix, un sistema complicadíssim que no hauria pogut ésser anticipat pels seus predecessors".¹⁸ Si bé no es pot negar que segueix una línia agustiniana, tanmateix, s'ha de dir, amb Eusebi Colomer, que "el seu pensament no encaixa amb cap dels corrents filosoficoteològics de l'Occident contemporani. És clar que ell és, en darrer terme, un *escolàstic*, però un escolàstic *diferent*". Els benemèrits germans Carreras i Artau expressaren aquesta diferència amb la fórmula: *escolasticisme popular*, la qual, si en un primer moment semblà prou adient –el beat és un autodidacte, que planteja i resol els problemes amb un llenguatge més lliure i menys acurat que el de l'Escola–, avui, a la llum de les noves investigacions, demana ésser revisada, per tal com no fa justícia ni a la grandesa ni a l'originalitat dels plantejaments lul·lians.¹⁹

Independentment de la finalitat missionera i apologètica, l'art es presenta com un mètode que parteix de l'ús de diagrames i notacions amb lletres que pretenen la resolució de problemes i la resposta a qüestions per a la seva manipulació. El mallorquí va fer tot el possible per a aplicar-lo a tota mena de ciències.²⁰ La creació és l'obra de Déu: és el que ve donat; l'art, en canvi, és el que se'm dona a més, el que se m'inspira per a dirigir l'enteniment i actuar en la vida, perquè el que cal és anar de l'art de pensar a l'art de viure. La creació està en moviment perpetu; per aquest motiu, la ment que la contempla necessita una art que la detingui, que la compregui. L'art, doncs, apareix com una fixació mental de la realitat que pretén ésser llei, norma o expressió de la regularitat amb la qual Déu ha creat el món. Heus ací una de les justificacions de l'existència de l'art que podríem al·ludir. L'art no esdevé tan sols una estructura en si, sinó, com molt bé diu Bonner, "una estructura en la qual la relació de les seves parts interiors és estructurada, així com la relació entre el subjecte (l'usuari de l'art) i l'objecte (el món que descriu) –una malla extraordinària de sistemes que sistematitzen sistemes–".²¹

Aquesta art figurativa, però, tenia els ingredients que podien determinar-la com una art de pensar? La resposta la van donar els germans Carreras Artau, que reproduïm en el seu castellà original: "La lógica del silogismo y la lógica de la analogía son manejadas indistintamente, sin previa ni expresa

18. Pring-Mill, *op. cit.*, p. 87-88.

19. Eusebi Colomer, *L'actualitat de Ramon Llull. Lliçó inaugural del curs acadèmic 1994-1995*, Barcelona, 1994, p. 8.

20. Cfr. Bohigas, *op. cit.*, p. 7.

21. Bonner, *Obres selectes...*, vol. I, p. 528.

delimitación de sus dominios y funciones. Llull, con paso vacilante todavía y empujado por un ansia fervorosa de saber, se lanza a la busca —*encercament*— de un Arte nueva, un arte de pensar y vivir a un tiempo, que bulle en su mente de hombre iluminado, pero que no acaba de tomar cuerpo definitivo”.²² Subratllem: “una art de pensar i viure a la vegada”. Aquesta art es realitza per parts: art de purificar els costums; art d’evitar la guerra i d’aconseguir la pau interior; art estrictament lògica de disputar, basada en postulats psicològics i que comporta el coneixement dels cinc universals i dels deu predicaments; art ascètica de vivificar i mortificar l’ànim i el fervor; art de demostrar els articles de la fe catòlica i els deu manaments; art de la predestinació; art mística d’estimar Déu; art de pregar i de contemplar.²³ En expressió dels Carreras Artau, la unificació i compendi de totes aquestes arts parcials, sota la denominació genèrica d’*Art abreujada d’atrobare veritat*, fou un resultat exitós fins al punt de considerar-lo pel seu autor com a inspiració divina.²⁴ L’*Art abreujada d’atrobare la veritat* o *Ars compendiosa inveniendi veritatem* es presenta com un remei o una solució per al bon pensar i per a la bona vida. En l’art, hom hi ha de trobar l’embrió de la ciència universal i l’instrument per a resoldre amb precisió tota classe de qüestions; a més, està pensada perquè puguin fer-ne ús, amb facilitat i rapidesa, fins i tot les persones indoctes.²⁵ Aplicació pràctica de l’art es pot veure en la distinció segona del seu *Darrer llibre sobre la conquesta de Terra Santa*, en què demostra saber traçar una estratègia perquè el rei guerrer estableixi la pau.²⁶

L’art està dividida en tres distincions: la primera exposa les set figures (cinc —A, S, T, V, X— més dues —Y, Z) i en la seva aplicació;²⁷ la segona mostra els setze modes universals, dels quals deriven les condicions i les regles generals;²⁸ i la

22. Vid. Tomàs Carreras i Artau – Joaquim Carreras i Artau, *Història de la filosofia espanyola; filosofia cristiana del segle XIII al XV*, Barcelona, 2001, vol. I, p. 356.

23. Vid. *ibidem*, p. 356-357.

24. Vid. *ibidem*, p. 357.

25. Vid. *ibidem*, p. 369.

26. Vid. Ramon Llull, *Darrer llibre sobre la conquesta de Terra Santa*, trad. de Pere Llabrés, Barcelona, 2002, p. 93-111.

27. Ramon Llull, *Ars compendiosa inveniendi veritatem*, Magúncia, 1721, p. 1: *Haec Ars dividitur in tres Distinctiones, quarum prima dividitur in duas Partes: Prima pars continet expositionem quinque Figurarum, quae sunt A.S.T.V.X: Figurae autem Y et Z hic non numerantur; quia per se non faciunt cameras, sicut caeterae: et per istas quinque figuras potest homo invenire veritatem sub compendio, et contemplari et cognoscere Deum, et vivificare virtutes, et mortificare vitia.*

Secunda Pars continet tres Figuras, quae sunt A.V.X. positas in Figuram S. Haec etiam ars docet proponere quaestiones, et necessariis rationibus earum dubitationem breviter solvere.

28. *Ibidem*, p 11: *Haec secunda Distinctio in duas partes dividitur, in quarum prima ponuntur et explicantur sedecim Modi Universales, in quos intrat S. cum T. Producendo Conditiones et Regulas generales, quibus solutiones omnium Quaestionum particularium investigantur et inveniuntur: in secunda ponuntur septem Quaestiones, quae per supra dictos sedecim modos solvuntur.*

tercera versa sobre els trenta modes especials.²⁹ Les cinc primeres figures es refereixen a una sèrie de principis a partir dels quals hem de comprendre i ordenar la realitat: la primera (A), sobre Déu i les virtuts divines; la segona (S), sobre l'ànima racional i les seves potències; la tercera (T), sobre els principis i els seus significats; la quarta (V), sobre les virtuts i els vicis; i la cinquena sobre els oposats o la predestinació (X). A aquestes figures, s'hi afegeixen les que tracten de la veritat (Y) i de la falsedat (Z), les quals tenen com a finalitat establir si es fa un ús correcte de les figures anteriors. Es parteix del reconeixement de l'existència d'un primer principi, Déu, i els seus setze atributs essencials, és a dir, no accidentals ni identificats amb les virtuts cardinals ni teològals, sense els quals, per aquesta raó, no seria el que és: bonesa, grandesa, eternitat, poder, saviesa, voluntat, virtut, veritat, glòria, perfecció, justícia, generositat, misericòrdia, humilitat, domini i paciència.³⁰ Ara bé, el nostre pensament no s'atura en el descobriment i en la contemplació d'aquestes virtuts, sinó en la possibilitat de la seva combinació el resultat de les quals ha de fer possible la formació de proposicions o judicis. En el cas de Déu, ens adonem que, en dir que la bonesa és gran, la bonesa és eterna o la glòria és perfecta o la glòria és justa, hi ha una identitat entre subjecte i predicat, una conversió recíproca. Les dignitats existeixen realment en la divinitat i s'identifiquen entre elles. Déu és etern; i, entre els seus actes, hi ha eternitzar, acte que s'identifica, essencialment, naturalment i substancialment, amb els altres: bonificar, magnificar, potenciar, entendre, estimar, ésser virtuós, verificar, glorificar i perfeccionar. Segons Pere Bohigas, "la teoria de les dignitats es complementa amb la dels correlatius, amb l'ajut dels quals es pot establir un bon nombre, bé que limitat, de relacions, que són aplicables a les diverses ciències, sense excloure'n la fe, i constitueixen tot el suport de l'argumentació lul·liana".³¹ Aquestes notes esquemàtiques ens permeten comprendre que el pensament de Llull es fonamenta en unes premisses teològiques i metafísiques, així com en una lògica, que seria la base de la seva art.

La gran preocupació teològica de Llull serà la demostració de l'existència de la Trinitat i la veritat de l'Encarnació de la persona del Verb: dogmes cristians que tant jueus com musulmans rebutjaven. Ambdós misteris li serveixen per a defensar una visió trinitària molt particular de l'univers a partir

29. *Ibidem*, p. 27: *Haec distinctio in duas Partes dividitur, sicut et praecedentes duae Distinctiones, quarum prima habet triginta Modos speciales; secunda vero sexaginta Quaestiones.*

30. *Ibidem*, p. 2: *A. Ponimus, quod sic noster Dominus Deus; cui A. attribuimus sedecim Virtutes; non tamen dicimus, quod sint cardinales, neque theologicae, nec quod sint accidentales, sed essentiales: de quibus formantur centum viginti Camerae, per quas amatores hujus artes poterunt habere cognitionem de DEO, et poterunt facere et solvere quaestiones per necessarias rationes; dummodo S. sapienter sciat in qualibet camera facere de una dictione subjectum, et de altera praedicatum, et sciat procedere juxta debitam formam per omnes cameras ipsorum A. T. V. X.* Els termes es troben en els cercles dibuixats que precedeixen l'obra.

31. Bohigas, *op. cit.*, p. 7.

de la reflexió de les dignitats divines. Llegim gairebé al final del *Llibre dels secrets de la Santíssima Trinitat i de l'Encarnació*: “Se'm pregunta: per què Déu volgué que Jesucrist fos home pobre i que patís en aquest món i que morís crucificat. Responc dient: tal com la naturalesa divina honorà la naturalesa humana que havia assumit amb tots els seus avantatges mitjançant la bondat, la magnitud, l'eternitat i les altres dignitats, així convé que la naturalesa humana honori la naturalesa divina amb patiment i tribulació. Jesucrist patí la mort en creu perquè tot home veïés en ell la santedat i, patint, així, respongués segons la seva possibilitat humana als avantatges que havia rebut per la naturalesa divina i la unitat de la persona”.³² Per al nostre mallorquí, no pot ser que l'home religiós no pugui acceptar els atributs de la divinitat: bonesa, grandesa, saviesa, poder, etc., els quals, significant altres tantes propietats essencials del Creador que es reflecteixen, com en un mirall, en les coses creades, serveixen alhora per al coneixement de Déu i del món. Són estructures fonamentals de l'ésser i formes estructurals del coneixement humà. “Pocs sistemes medievals –escriu Colomer– s'han acostat tant com el del Beat a l'ideal platònic i hegel·lià d'una lògica, que sigui alhora ontologia.”³³ I matisa Bonner: “I puix que el centre del món que Llull descriu és Déu, que constitueix la forma platònica més alta i més real, llavors aqueixa lògica hauria d'ésser, com va dir Eusebi Colomer, «onto-teo-lògica». I com a sistema ontològic i semialgebraic per determinar validesa, és, com va dir un altre estudiós –es refereix a Mark Johnston– en una frase particularment encertada, «un càlcul de l'ésser»”.³⁴

La base del reconeixement de la divinitat i dels seus atributs, així com dels principis, de les virtuts humanes, de la veritat i de la falsedat, es troba en el de les facultats de l'ànima: memòria, intel·ligència i voluntat, origen dels nostres pensaments, dels correctes i dels incorrectes, afirmant-los o negant-los, puix que la memòria pot recordar i oblidar; l'enteniment, entendre o ignorar; i la voluntat, estimar o odiar. La segona figura representa aquesta ànima racional.³⁵ En matèria psicològica, Llull no se surt de la tradició agustiniana.

En presentar la tercera figura, que exposa els principis i les maneres de conèixer, ja ens adonem del mecanisme intern de l'art. Com l'anterior, es tracta d'una *figura communis* de la mateixa art i, a més, hi ha de concordar, amb les facultats de l'ànima, en tant que agents; és a dir, la figura de les potències anímiques no pot inquirir ni tractar de l'art sense els principis, ni els principis poden significar sobre Déu, les virtuts, la veritat o la falsedat, figures que

32. Vid. l'esmentada obra en Ramon Llull, *Darrer llibre sobre la conquesta de Terra Santa*, trad. de Pere Llabrés, Barcelona, 2002, p. 126.

33. Colomer, *op. cit.*, p. 11.

34. Bonner, “L'art de Ramon Llull...”, p. 38-39.

35. Llull, *Ars compendiosa...*, p. 2: *S. Ponimus, quod sit Anima Rationalis*.

s'han de qualificar com a pacients, sense les facultats de l'ànima.³⁶ Llull ja ha introduït una distinció fonamental: una cosa són els objectes del nostre pensament, i una altra, els instruments que els manegen. Que el coneixement precís i la memorització dels objectes o continguts del nostre pensament són necessaris en la nostra vida es demostra en la redacció d'obres seves com la *Doctrina pueril*, enciclopèdia per a l'educació de la joventut, que segueix un ordre que va des dels preceptes de la religió cristiana, passant per la moral, fins a l'epistemologia, afegint-hi al final unes matèries diverses que podrien ordenar-se des dels quatre elements físics, passant per les estructures socials, fins a allò que pertany al món espiritual.

En la tercera figura, ens trobem amb cinc triangles: el de Déu-criatura-operació; el de la diferència-concordança-contrarietat; el de principi-mitjà-fi; el de majoritat-igualtat-minoritat; i el d'afirmació-dubte-negació. Cadascun dels triangles pot significar tres coses; així, el tercer significa o principi o mitjà o fi. Atenent els plantejaments de les lògiques aplicades que posteriorment presentarem, teòricament i pràctica, podem afirmar que aquests principis i les tríades que sorgeixen dels seus significats són el fonament de l'art de pensar. Bàsicament, Llull presenta tots els arguments propis de la *inventio, pars prima dialecticae*, que haurà de fer possible la formació de judicis. Només cal fixar-se en el tercer triangle: al principi, li corresponen el temps, la quantitat i les causes; al mitjà, la conjunció, la mesura i els extrems; i al fi, l'acabament, la privació i la perfecció. Les combinacions que es formen amb els quinze principis (*Deus, Differentia, Principium, Majoritas, Affirmatio, Creatura, Concordantia, Medium, Aequalitas, Dubitatio, Operatio, Contrarietas, Finis, Minoritas, Negatio*) d'aquesta tercera figura, han de permetre que la segona, la de les facultats de l'ànima, entri en acció i, per ella mateixa, arribi al coneixement de Déu, de les virtuts i dels vicis, de la predestinació, i de la veritat i de la falsedat. El mètode més característic de la tercera figura és el descens de l'universal al particular i l'ascens del particular a l'universal, doble operació que es practica amb el segon triangle, el de diferència-concordança-contrarietat.³⁷ Així, la concordança ofereix el que és comú i mena vers l'universal; la contrarietat, en canvi, ofereix allò diferencial i duu al particular. D'aquesta manera, l'enteniment podrà elevar-se vers les coses universals i baixar a les particulars; ara bé, els principis lògics de la tercera figura no són res si no hi ha una ànima tripartida que els recordi, els reconegui i els apliqui.

La quarta figura és la de les virtuts, teologals i cardinals (*Fides, Spes, Charitas, Justitia, Prudentia, Fortitudo, Temperantia*), i dels vicis (*Gula, Luxuria,*

36. *Ibidem*, p. 3: *Quod sicut S. est Figura communis in hac arte, sic similiter T. est Figura communis eidem arti; quoniam S. non potest inquirere nec tractare de arte sine T., nec T. potest significare de A.V.X.Y.Z. sine S.: quare ista ars praecipit, quod homo sciat concordare S.T in significando et inquiriendo A.V.X.Y.Z.*

37. Vid. Carreras Artau, *op. cit.*, p. 377.

Avaritia, Acedia, Superbia, Invidia, Ira).³⁸ Són continguts que podrà conèixer l'ànima gràcies als principis i als seus significats, especialment el de la diferència-concordança-contrarietat. Un total de catorze virtuts (teologals, cardinals i contràries als set vicis capitals) i catorze vicis (els capitals i els contraris a les virtuts teologals i cardinals) s'han de correspondre amb les vint-i-vuit nocions bàsiques de la nostra vida moral. No cal cercar més per a dirigir el comportament humà; però, sobretot, sí que cal distingir la naturalesa de les virtuts i tenir molt clar quins són els vicis que les contrarien gràcies als principis –diguem-ne– instrumentals. Així, important serà copsar la quantitat, la causa o l'acabament d'una virtut i d'un vici amb la finalitat d'analitzar la nostra conducta. Com molt bé interpreten i comenten els Carreras i Artau, “és un intent de reducció lògica de les diverses situacions possibles de la vida moral, començant per la vida interior, la qual, essent la més íntima, és també la més certa”.³⁹ Per la seva banda, Millàs Vallicrosa era de l'opinió que el beat havia jutjat i diagnosticat molt bé els mals de la societat del seu temps; perquè no hi regnava una simple ignorància, sinó la ignorància dels fins, la ignorància de la jerarquia de valors que havien de regir la societat; d'aquí la gran importància que, segons l'orientalista català, assoleix la ciència dels valors en el pensament lul·lià, sobretot en el *Blanquerna*, i en el *Llibre de les meravelles*.⁴⁰

Per a explicar la predestinació, opta Llull per una presentació d'oposats. Aquesta és la finalitat de la cinquena figura,⁴¹ la qual, a més de corroborar la diferència existent entre les naturaleses divina i humana, ajuda l'home a seguir el camí de la seva salvació. Tenim vuit oposicions de setze termes: la saviesa s'oposa a la justícia; la predestinació, al lliure albir; la perfecció, al defecte; el mèrit, a la culpa; el poder, a la voluntat; la glòria, a la pena; l'ésser, a la privació; i la ciència, a la ignorància. El mestre mallorquí ens dirà que el concepte de *predestinació* és una qüestió difícil d'entendre, però que, quan s'arriba a conèixer, fortifica la figura de les potències de l'ànima per a arribar al coneixement de la primera figura, la de Déu i dels seus atributs.⁴² Pel que fa a l'art de pensar, l'estudi d'aquesta figura ha d'ajudar a fixar adequadament les oposicions terminològiques.

Que la segona i la tercera figures són el motor de l'art es comprova en la segona distinció, en la primera part de la qual es mostren i s'expliquen

38. Llull, *Ars compendiosa*..., p. 3: *V. Ponimus, quod sit figura Virtutum et Vitiorum*.

39. Vid. Carreras Artau, *op. cit.*, p. 379.

40. Vid. Millàs Vallicrosa, *loc. cit.*, p. 371.

41. Llull, *Ars compendiosa*..., p. 4: *X. Ponimus, quod sit Figura Praedestinationis, quae formatur de sedecim dictionibus*.

42. *Ibidem*, p. 4: *Sicut X. est difficilis quaestio ad intelligendum, sic, quando cognoscitur, fortificat S., ut habeat cognitionem de A.; et fortificat in S. cameras ipsius A. per necessarias rationes*.

els setze modes universals, en els quals entra la segona figura amb la tercera produint les condicions i les regles generals; i en la segona, es proposen set qüestions que es resolen mitjançant els setze modes esmentats.⁴³ Aquests setze modes són: (1) de l'ordre de la primera i de la segona intenció; (2) de la disputa; (3) de la significació; (4) de l'actualitat i la potència; (5) de la sensualitat i la intel·lectualitat; (6) de les coses substancials i accidentals; (7) de l'oració; (8) de la saviesa i la ignorància; (9) de la majoritat i la minoritat; (10) de la contrarietat i d'allò que sembla ser contrari i no ho és; (11) de la posició i la necessitat; (12) de la causa i la fortuna; (13) de la conversió i la perversió (en lògica); (14) de la voluntat lliure i coaccionada; (15) de l'exposició de la Sagrada Escripura; i (16) de l'afirmació, la negació, el dubte i la determinació de les quatre figures de la predestinació.⁴⁴ Amb els setze modes, si hom sap aplicar correctament els procediments de l'art, es podran resoldre problemes relatius a la fe cristiana, cabdals, per a ell, en la seva tasca missional.

També la tercera distinció es divideix en dues parts.⁴⁵ En la primera, trobem trenta modes especials; i en la segona, trenta qüestions resoltes. Els modes especials són: ajudar, associar, habitar-se, concordar, confessar, consolar, consultar, donar, dirigir, escollir, celebrar, honrar, començar, inquirir, entendre, jutjar, lloar, recordar, moure, mortificar i vivificar, acabar, pregar, predicar, recórrer, regnar, agrair, salvar, sanar, temptar, i voler.⁴⁶ Les qüestions que planteja, de matèries diverses, són contestades seguint les pautes de la seva art, de manera que hom pot adonar-se del seu funcionament.

Segueixen a les distincions dos capítols dedicats a regles de l'art i a les definicions dels seus principis.⁴⁷ En el de les regles, trobem una més acurada descripció de la composició de les figures i de llurs termes. Les combinacions de les figures i dels seus termes ha de dur al punt final al qual aspira la *inventio* en el terreny de la lògica: definir. En el cas de l'art de Llull, aquest punt final són les definicions precises i acurades dels conceptes mateixos de les figures: elements principals de l'art que caldrà memoritzar.

Fins aquí, l'exposició succinta de la primera versió de l'art lul·liana que ens permet col·locar-la en la línia d'una art de pensar que no es reduiria pas al que avui entenem com *lògica formal*. Però, com molt bé assenyala Opisso,

43. *Ibidem*, p. 11: *Haec secunda Distinctio in duas partes dividitur, in quarum prima ponuntur et explicantur sedecim Modi Universales, in quos intrat S. cum T. producendo Conditiones et Regulas generales, quibus solutiones omnium Quaestionum particularium investigantur et inveniuntur: in secunda ponuntur septem Quaestiones, quae per supra dictos sedecim Modos solvuntur.*

44. Vid. *ibidem*, p. 11-17.

45. *Ibidem*, p. 27: *Haec Distinctio in duas Partes dividitur, sicut et praecedentes duae Distinctiones, quarum prima habet triginta Modos speciales; secunda vero sexaginta Quaestiones.*

46. Vid. *ibidem*, p. 27-31.

47. Vid. *ibidem*, p. 41-49.

no tothom va avaluar-la positivament. En el seu manual, el metge tarragoní valora les grans aportacions d'Antoine Arnauld i de Pierre Nicole a l'art de pensar; tanmateix, no s'està de dir que els autors de la coneguda *Logique* de Port-Royal van tractar amb desafecció les aportacions del mallorquí a l'art de pensar. Opisso reproduceix els textos que Arnauld i Nicole dedicaren a Llull en *La logique ou l'art de penser* i que passo a llegir: "També es podria tractar aquí dels atributs dels lul·listes: *bonesa, potestat, grandesa*, etc.; però és una cosa tan ridícula la imaginació que tenen, segons la qual, aplicant aquests termes metafísics a tot allò que hom els proposa, podran donar raó de tot, que no mereix ni tan sols ésser refutada".⁴⁸ A què es referien? Hem d'anar a l'*Art brevis*. Llull comença aquesta obra per l'alfabet. Llegim: "Posem un alfabet en aquesta art perquè per ell mateix podem fer figures i combinar principis i regles per a descobrir la veritat". Insistirà aquí també el mallorquí que aquest alfabet s'ha d'aprendre de memòria, per garantir el bon ús per part de qui empra l'art. Les lletres de l'alfabet: B,C,D,E,F,G,K signifiquen, respectivament, aquells atributs o principis l'aplicació dels quals Arnauld considerava ridícula: bonesa, grandesa, eternitat, potestat, saviesa, voluntat, virtut, veritat i glòria.

Seguidament a l'alfabet, Llull introdueix quatre figures. La primera, circular, conté els nou principis esmentats. El subjecte passa a ser predicat i a l'inrevés. Així, diem "la bonesa és gran" i "la grandesa és bona". En aquesta figura, trobem la conjunció natural entre subjecte i predicat, la disposició o acord i la proporció, perquè es pugui trobar un mitjà per a arribar a una conclusió. Prescindir d'aquests principis, en la mentalitat de Llull, suposaria privar-nos de la possibilitat de generar judicis, fet que ha de començar per la identificació de diferents conceptes principals. No podem negar, però, que, preludiant l'estructura d'alguns dels tractats de dialèctica dels humanistes del Renaixement, basada més en la partició retòrica dels romans, Ciceró i Quintilià, que no en la divisió de la lògica dels peripatètics, el mestre mallorquí entendrà la seva art com una doble manera de procedir en la recerca de la veritat en tots els àmbits epistemològics, des del dret i la medicina, fins a la teologia: trobar (*inventio*) i demostrar (*iudicium*). En el seu cas, el punt de partença del "trobament" o *inventio* foren els principis generals. En si mateix, qualsevol principi, en tant que principi, és totalment general, com quan diem "bonesa" o "grandeses". Però els principis generals no són la realitat dinàmica amb la qual es troba l'home ni, en la mentalitat del mestre mallorquí, una colla de conceptes sorgits arbitràriament de la seva imaginació, com podien creure Arnauld i Nicole. Ho diu ben clar Llull: "En els principis d'aqueixa figura és inclòs tot allò que és; car tot allò que és, o és gran, o bo, etc., com Déu i l'àngel, que són bons i grans, etc. Per la qual cosa tot allò que

48. Vid. Opisso, *op. cit.*, p. 18-19.

és pot ésser reduït als susdits principis”.⁴⁹ La gràcia d'aquests atributs és el fet de poder-se referir un a un altre, com quan diem “la bonesa gran”; i quan algun es refereix a un singular, com quan diem “la bonesa de Pere és gran”. La possibilitat de realitzar aquestes dues combinacions farà possible descobrir que l'intel·lecte desenvolupa una operació de descens quan és capaç d'anar d'un principi general a un altre no totalment general ni totalment especial; i d'un que no és totalment general ni totalment especial a un totalment singular. I de la mateixa manera que hi ha el descens, també es donarà l'ascens. Confirmem el que ens arriba de la lectura de la realitat com una combinació d'operacions de descens i ascens per part de l'intel·lecte des de la categoria de la quantitat: general, particular i singular. Escriu Eusebi Colomer sobre la qüestió: “L'Art lul·liana desemboca en un esbós de combinatòria. D'acord amb el sistema de pensament del seu temps, el Beat la concep com un instrument eficaç de formació del judici i del sil·logisme. Per assolir el seu propòsit, li cal resoldre aquestes dues qüestions: primera, donat un subjecte, trobar-li tots els predicats possibles i viceversa; i segona, trobar el terme mitjà que permeti d'unir els judicis anteriors en un sil·logisme”.⁵⁰

La segona figura de l'*Ars brevis*, l'anomenada T, conté tot allò que és general a tota cosa o es refereix a tot allò que existeix. Parteix de tres triangles amb tres principis cadascun: el de *diferència-concordança-contrarietat*; el de principi-mitjà-fi; i el de majoritat-igualtat-minoritat, la transcendental acció dels quals ja l'hem anunciat en parlar de l'*Art d'atrotar la veritat*. Establim diferències, concordances i contrarietats entre vegetal i sensual, com entre la pedra i l'arbre; entre sensual i intel·lectual, com entre el cos i l'ànima; i entre intel·lectual i intel·lectual, com entre l'ànima i l'àngel o entre l'àngel i Déu. “I així —escriu Llull—, la diferència que hi ha en qualsevol angle d'aqueix triangle és escala de l'intel·lecte, per la qual aquest puja i davalla per tal de poder trobar un mitjà natural entre el subjecte i el predicat, amb el qual pugui concloure i declarar la proposició. I, a la seva manera, la mateixa cosa pot dir-se de l'escala de concordança i de la de contrarietat. [...] Aquesta figura T serveix a la primera figura, car per diferència distingeix entre bondat i bondat, entre bondat i grandesa, etc. I per aquesta figura, unida a la primera, l'intel·lecte adquireix la ciència; i com que aqueixa figura és general, l'intel·lecte és general.” Pring-Mill ens dirà que, “així, en l'estudi de les diferències concordants i contràries dels elements, hi entren necessàriament els altres dos

49. Ramon Llull, *Ars brevis*, a *Opera latina*, Turnhout, Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, XXXVIII, 1984, t. XII, p. 199: *In principiis istius figurae est implicatum, quidquid est. Nam quidquid est, aut est bonum, aut magnum, etc.; sicut Deus et angelus, qui sunt boni et magni, etc. Quapropter quidquid est, reducibile est ad principia supra dicta*. La versió catalana es troba en Ramon Llull, *Antologia filosòfica*, Barcelona, 1984, a cura de Miquel Batllori.

50. Colomer, *op. cit.*, p. 12.

ternaris de principis relatiu de l'Art lul·lians: principi + mitjà + fi i majoritat + egualtat + minoritat (i cal assenyalar la possibilitat que tota la teoria lul·liana dels principis fos derivada originalment d'aquest estudi de «les coses naturals»)." ⁵¹

Gran importància tenen les cent formes i llurs definicions que Llull ens presenta en la seva *Ars brevis*. El mallorquí estableix un ordre que sigui de bon ús per al subjecte cognoscent. Les primeres formes fins a arribar als predicables són: l'entitat, l'essència, la unitat, la pluralitat i la naturalesa. L'entitat es defineix com "l'ens per la raó del qual un ésser causa un altre ésser" i l'essència és "la forma abstracta de l'ésser i en ell sustentada". Si ens fixem en el primer predicable: el gènere, el defineix com "un ens abstret i molt confús, que es predica de moltes coses diferents per la seva espècie". Per a Llull, cal afinar en les definicions per garantir que les disputes es desenvolupin amb rectitud des d'un punt de vista epistemològic, anant sempre del sensual a l'intel·lectual, i saber fer el camí de tornada. Llegim en l'esmentada obra: "I, d'aquest pas, l'intel·lecte coneix a si mateix com a molt general i artíficiat, per damunt d'un altre intel·lecte que ignori aquesta Art, ço que mena aquest a molts inconvenients i impossibles. I així, el sofista no pot aguantar-se davant un intel·lecte tal; perquè l'estudiós d'aquesta art, posseït de tal intel·lecte, empra les condicions primitives i naturals; mentre que el sofista usa les secundàries, i, encara, considerades fora de la natura, com apareix a l'*Art magna*". ⁵²

Si comparem l'art lul·liana amb els tractats de lògica que circulaven en el seu moment o amb la lògica escrita pel mateix Llull, no podem dir que sigui estrictament una lògica. Només ens cal veure les *Summulae logicales* de Pere Hispà o observar les estructures i continguts de les contemporànies o immediatament posteriors per a adonar-nos-en. Són lògiques formalistes. Els seus mestres, teòlegs o no, les ensenyen com a disciplines que estudien exclusivament les lleis del raonament i les regles de la seva aplicació; i perquè això sigui efectiu, eviten infiltracions d'altres disciplines, especialment de la teologia, sense que això suposi un dany contra la fe. Ideològicament parlant, l'actitud d'aquests mestres, que no sembla ésser la de Llull, suposava una victòria de l'aristotelisme contra l'agustinisme. ⁵³

Escriuen els germans Carreras Artau: "El hombre que había tomado a su cargo organizar ese nuevo instrumento de conversión era un asceta que des-

51. *Pring-Mill, op. cit., p. 60.*

52. Llull, *Ars brevis*: *Et in isto passu cognoscit se intellectus ualde generalem et artificiatum super alium intellectum, ignorantem istam Artem, deducendo ipsam ad multa inconuenientia et impossibilia. Et sic sophista coram tali intellectu non potest stare, eo quia talis intellectus artistae huius Artis utitur condicionibus primitiuis et naturalibus; sophista autem secundariis et extra naturam consideratis; ut patet in Arte magna (op. cit., p. 221). Llull, *Antologia...*, p. 92.*

53. Cfr. Carreras Artau, *op. cit.*, p. 353.

cendía de las alturas de la contemplación mística, que se sentía asistido e ilustrado por Dios, meta y cima de todo conocimiento humano, de suyo finito y limitado —*fenit e termenat*—, se comprenderá que el Arte luliana, condensación de aquel propósito, es algo sui generis, que no puede ser encuadrado en los esquemas ordinarios de la lógica medieval o, mejor, peripatética”.⁵⁴ En efecto, l’art de Llull no es pot enquadrar en aquests esquemes perquè depassa la lògica peripatètica. La seva lògica s’ha tingut com una lògica de l’analogia o simbòlica, no basada en el sil·logisme, encara que el tingues present i el fes servir. L’art es tenia com una lògica més apta que l’aristotèlica per a demostrar els articles de la fe cristiana, que, com ja hem dit, era la seva finalitat principal.⁵⁵ Segons Eusebi Colomer, l’art no és un mètode de coneixement, sinó un sistema de la ciència, “un conjunt orgànic d’estructures conceptuals, en les quals no hi ha cap separació entre el continent i el contingut”, fet que creiem que es demostra clarament en la dialèctica existent entre les figures segona i tercera, d’una banda, i les restants, d’una altra, en l’*Art d’atrotbar la veritat*. I matisa Colomer: “Si la veiem com a contingut, és ciència; en canvi, si la veiem com a continent, és art; ambdós moments o situacions són inseparables i l’un remet a l’altre.” Per a aquest eminent jesuïta, l’art neix de la refosa de lògica i metafísica; i ens sembla interessant aquesta apreciació seva: “Per això, a diferència de la lògica aristotèlica, que hom anomena “formal”, justament perquè és possible separar-hi la forma del pensament del seu contingut o matèria, l’Art lul·liana constitueix l’expressió medieval més acabada d’una lògica “material”, que rebutja consegüentment tota separació entre la forma del pensament i el seu contingut real. El desplegament del pensament es correspon amb el desplegament de la realitat.”⁵⁶

Segons Jordi Gayà, el punt més dèbil del sistema lul·lià fou acomodar a les exigències de la lògica contemporània el seu propi sistema de demostració, sense renunciar a les seves tesis bàsiques. Podem sostenir, doncs, que, en qüestions de fe, si hi ha una finalitat que ho demana, com és la de la conversió, cal fer ús de l’enteniment. En aquest afer, perquè creia que no es podia deixar de banda la condició intel·lectual i cultural de l’adversari, Llull havia optat per la via més adequada, que era la de no apel·lar als textos de les autoritats, sinó a la raó lògica, basada en un sistema dialèctic de definicions, principis i regles combinatòries amb capacitat de formar una ciència intel·ligible per a tothom. L’objectiu espiritual de la disputa amb les d’altres confessions havia de ser arribar, simplement, al reconeixement de la veritat.⁵⁷ Els aspectes pedagògics d’aquest reconeixement els assenyala Millàs Vallicrosa: “Les més

54. *Ibidem*, p. 345.

55. Cfr. *ibidem*, p. 347.

56. Colomer, *op. cit.*, p. 10.

57. Cfr. Gayà, *op. cit.*, p. 46.

abstruses complexes combinacions de la seva art s'ordenaven vers aquesta finalitat didàctica i universalment pedagògica"; ara bé, "tot aquest disseny, tan ambiciós, exigia un pla, un mètode, una especial modalitat didàctica que conferís notable originalitat a la seva pedagogia. Millàs recomana de veure en l'obra pedagògica de Llull un alt grau d'humanisme, en tant que no es tanca en un únic motlle i sistema, sinó que procura obrir-se a tot allò de fora, que condueix a l'alt fi que s'havia proposat. No s'hi pot desvincular el vessant especulatiu de l'afectiu, ja que, com molt bé indica Millàs, l'afecte era un disseny espiritual que donava vida i informava aquell gran aparell científic i didàctic que el mallorquí havia aixecat.⁵⁸

Direm, doncs, que l'art de Llull anava més enllà: abastava aspectes que mai no s'haurien inclòs en un tractat de lògica, però que, en canvi, com a resultat d'una reflexió, ascètica, mística o intel·lectual, s'havien de tenir com a bàsics per a pensar.

2/ L'art de pensar en la contemporaneïtat

Malgrat que Opisso reivindicui el paper de Llull en la història de la lògica, s'ha de dir que les produccions de l'art de pensar en terres catalanes al llarg del segle xx parteixen de la lectura de dues obres de Jaume Balmes: *El criteri* i la *Lògica* (primera part de la seva *Filosofia elemental*). Ens recordarà Opisso que *El criteri*, en algunes traduccions estrangeres, duu el títol d'*Art de la veritat*. Tenint present el mètode emprat pels mestres de Port-Royal, el tarragoní creu que del que es tracta és "de facilitar l'estudi de les matèries científiques i literàries traient-los la seva tradicional aridesa".⁵⁹ Diu que esmenta l'obra d'Arnauld per a declarar que, en emprendre el treball d'escriure el seu manual, no s'ha proposat "vulgaritzar" la lògica, sinó fer assequibles les seves regles a tothom —una actitud molt lul·liana— i, sobretot, estendre les seves aplicacions a l'estat present de les activitats humanes. Creu que mai no ha estat tan necessari com en el seu moment, amb el prodigiós desenvolupament de les ciències i de les arts, amb la difusió dels problemes morals, socials, econòmics i polítics, i amb la constant pertorbació de les més arrelades conviccions i creences, posar-se en guàrdia contra tants errors, sofismes i confusions acceptats no poques vegades sense examen.⁶⁰ Vol mostrar una lògica que ell qualifica de *viva*, és a dir, que sigui de constant aplicació en tots els afers mundans, i que, per damunt del seu contingut intrínsec, constitueixi un vertader *art de pensar*. Amb paraules seves: una lògica que deixi de ser "una àrida disciplina escolàstica, verbalista i buida",⁶¹ desig que no deixa de

58. Vid. Millàs i Vallicrosa, *loc. cit.*, p. 369-371.

59. Opisso, *op. cit.*, p. 5.

60. Vid. *ibídem*, p. 6.

61. Vid. Opisso, *op. cit.*, p. 6-7.

ser una pica clavada al llom de la producció acadèmica d'aquesta disciplina en el seu temps.

Convençut també del fet que l'art de pensar podia ajudar el benestar social i la productivitat econòmica, tres anys abans de l'edició del llibre d'Opisso, el 1916, Josep Zulueta i Gomis (1858-1925) havia publicat *La ciencia y arte de pensar correctamente*. Aquest barceloní venia del camp jurídic: havia cursat la carrera de dret a Barcelona i s'havia doctorat a la Universitat Central de Madrid. Home d'idees liberals, havia militat en les files del Partido Reformista, del qual fou un cap regional a Catalunya. Dedicat a la política activa, va ser diputat en corts per Vilafranca del Penedès des de 1902 fins a 1923; i un any abans de morir, el 1924, va representar oficialment Espanya en unes conferències de la Societat de Nacions a Ginebra.

Zulueta reacciona també, com Opisso, contra la lògica escolàstica i contra la lògica formal que s'ensenya en els ambients acadèmics. Seguidor de John Stuart Mill, com també ho havia estat Opisso, critica l'escolàstica per no haver comptat amb els fets i només haver-se dedicat a les idees. És conscient de la nova direcció que pren la lògica, convertint-se en una simple formalitat, la qual cosa fa que no s'expressi la seva naturalesa amb exactitud. Escriu: "Es dona substantivitat a la idea objectiva de forma, com si es tractés de quelcom que tingués existència independent, la qual cosa no és veritat".⁶²

Art de pensar o lògica? Com Arnauld i Nicole, pretenen presentar una lògica que no només se centri en el raciocini, sinó en un estudi global del pensament amb un objectiu principal: arribar a la veritat i evitar l'error. Per a Zulueta, l'objecte de la lògica ha de ser tot el pensament, no únicament la forma; i el seu domini, la verificació de la veritat; fins on pugui penetrar el pensament, fins allà es dilatarà aquest el domini, ja que el pensament és propens a caure en error i cal tenir la certesa que posseïm de debò la veritat.⁶³ Entén la lògica com "la ciència que ens ha de subministrar els recursos per a descobrir les relacions existents entre les coses, preparant i provocant la felicitat inspiració dels il·luminats".⁶⁴ Entre aquests recursos, hi ha les regles que s'han de practicar per a evitar mals, errors i discussions vanes. Per a aquest insigne jurista, l'error és un pecat de tota la humanitat, docta i analfabeta. Pensar bé consisteix en el fet de conèixer la realitat de les coses o en el de dirigir el pensament pel camí que condueix a aquest coneixement; es tracta, simplement, de tenir consciència de la realitat per a acomplir els fins que ens proposem en la vida, perquè, al cap i a la fi, pensem per a actuar i obrar de la millor manera.⁶⁵ La lògica s'ha de centrar en la relació d'estats de consciència que són només

62. Vid. Zulueta, *La ciencia y el arte de pensar correctamente*, Barcelona, 1916, p. 108.

63. Vid. *ibidem*, p. 104 i 108-109.

64. Vid. *ibidem*, p. 85.

65. Vid. *ibidem*, p. 15, 31-32 i 174.

presentacions i representacions de la realitat; i especificant més, Zulueta ens dirà que l'ofici de la lògica és examinar la validesa de la proposicions, que són les expressions dels judicis que fem.⁶⁶ L'art de pensar no pot ser un llibre de receptes, sinó un manual d'aplicació de principis en què la lògica es tingui com una ciència i una art de l'acció.⁶⁷ Ens dirà Opisso que, en tant que "art de pensar", incumbeix a la lògica dictar les regles que condueixen a la seva bona direcció.⁶⁸ Per a Zulueta, pensar bé és el secret de l'èxit i fracassa qui no evita l'error; i per a evitar-lo, s'ha de conèixer exactament la realitat; i per a conèixer la realitat, és indispensable pensar correctament.⁶⁹ Pensar, per a Zulueta, és establir semblances i diferències; substituir semblances entre si i reduir diferències; i la lògica ha d'ésser l'encarregada d'assegurar la validesa d'aquestes operacions.⁷⁰ La facultat de pensar és, per a ell, la manifestació sublim de l'ànima humana.⁷¹

Opisso distingeix entre "lògica natural" i "lògica científica". La primera és definida com "la disposició ingènita per la qual l'ànima exercita rectament, tot i que espontàniament, les seves facultats cognoscitives, o, en altres termes, la raó natural amb la qual naixem tots." No ens queda clar que aquest "natural" es pugui equiparar a la *lògica natural* que els Carreras Artau deien que s'havia proposat Llull de presentar,⁷² però sí que s'emmotlla a la idea de *naturalis logica* com a virtut o força de l'enteniment que havien defensat alguns dialèctics renaixentistes.⁷³ La segona, en canvi, la científica, seria l'art de pensar pròpiament dita, que es pot tenir com la ciència l'objecte de la qual són les lleis del pensament i la direcció de la raó en la investigació i en la demostració de la veritat; i sembla admetre que aquesta completa i perfecciona la natural, tal com havia escrit Antonio Martínez de San Miguel en els seus *Elementos de psicología, lógica y ética* (1890).⁷⁴ Zulueta ens recordarà que Balmes, com a bon escolàstic, havia distingit entre lògica natural, definida com la disposició que la naturalesa ens ha donat per a conèixer la veritat, i lògica artificial, que és el conjunt de les regles que ens guien per a conèixer la veritat i el de les raons en què es funden. Segons Zulueta, la disposició que la naturalesa ens dona no pot constituir una lògica; i quant a l'artificial, creu que, segons el criteri balmesià, es tracta d'una ciència genuïnament pràctica, és a dir, ciència i art al mateix temps. La lògica, doncs, serà essencialment

66. Cfr. *ibidem*, p. 108-109.

67. Vid. *ibidem*, p. 181.

68. Opisso, *op. cit.*, p. 65.

69. Vid. Zulueta, *op. cit.*, p. 35.

70. Vid. *ibidem*, p. 122-123.

71. *Ibidem*, p. 93.

72. Vid. Carreras Artau, *op. cit.*, p. 353.

73. Vid. André Robinet, *Aux sources de l'esprit cartésien*, Paris, 1996, p. 20-21 i 103-106.

74. Vid. Opisso, *op. cit.*, p. 23-24.

teòrica i pràctica a la vegada, “ni més ni menys que totes les ciències i totes les arts conegudes”.⁷⁵

Una altra distinció, que és potser la que més interès té en el nostre estudi, és l'existent entre ciència de pensar i art de pensar, reconeguda tant per Zulueta com per Opisso, i que remetia a la que hi ha entre teoria i pràctica. Els nostres autors s'havien encarregat de descobrir, analitzar i ordenar els principis i les regles, és a dir, el que correspon a la ciència i que s'aplicarà gràcies a l'art. El metge tarragoní va voler fer notar, pel seu apropament epistemològic, la distinció entre lògica, metafísica i psicologia; i ho va fer amb el cardinal Désiré F-F-J Mercier (1851-1926). Si la metafísica és *la ciència universal del real*, la lògica serà *la ciència de la ciència del real*, ja que té per objecte el mateix ésser, però “formalment considerat en la seva objectivitat mental.” Si la psicologia investiga els actes de la raó humana com a actes vitals, la lògica els estudiarà en tant que són coneixements d'objectes o representacions objectives abstractes i universals, que subministren la matèria de relacions que la raó formula en judicis i raciocinis, i ordena en un sistema científic.⁷⁶ Per a Zulueta, el paper de la lògica es redueix a estudiar i a ensenyar la manera d'aplicar-se el pensament a les coses per a tenir el seu coneixement exacte amb la finalitat de demostrar que s'ha aconseguit”; la seva dedicació s'ha de concretar en el fet de fomentar com han d'actuar les facultats de l'esperit per a descobrir la veritat. És una ciència de procediment, i, com a bon jurista, Zulueta dirà que sense plet, no hi ha procediment. La lògica només ha d'atendre els factors funcionals de l'estètica, entesa com a ciència de la sensibilitat, i de la psicologia. Així ho expressa: “No és qüestió de conformar-se amb el coneixement del funcionament de la intel·ligència. Això constitueix una dada. Ens cal saber com ha de funcionar per a evitar l'error. Heus ací el problema”.⁷⁷

Aquestes arts o lògiques, però, es presenten com una lògica amb –diaguem-ho així– mínims continguts lògics o continguts lògics bàsics comparats amb els que contenen els tractats acadèmics. Reduir-ho tot a formalismes i no entrar en el terreny funcional de les psicologies racional i experimental resulta, als seus autors, aberrant i inacceptable. El factor antropològic és present, fins i tot molt més forçat que el que trobàvem en *El criterio* de Balmes. Suposa un retorn a l'art en sentit lul·lià. Les regles lògiques no s'aturen en les seves pròpies regles, sinó que són el mitjà per a arribar a un fi: el bon ús de la voluntat en la vida pràctica familiar, social, ciutadana, laboral, política o religiosa.

75. Zulueta, *op. cit.*, p. 178-179.

76. Vid. Opisso, *op. cit.*, p. 25-26.

77. Vid. *ibidem*, p. 105-106.

Com van estructurar aquests autors llurs arts de pensar? L'ordenació d'Opisso segueix molt de prop la de la *Lògica* de Balmes, els preliminars de la qual se centren en les facultats de l'ànima, de la direcció de les quals, segons el vigatà, ha de tenir-ne cura la lògica. Divideix la seva obra en una introducció, en la qual ens parla de la importància de la lògica, dels seus materials, dels sentits, de la imaginació de la sensibilitat interna i de l'enteniment; i en tres parts que es corresponen amb les parts que creu que constitueixen la lògica: dialèctica, criteriologia i metodologia. El metge Opisso no desatén res que estigui relacionat amb la fisiologia, com ho demostra en els seus manuals mèdics, especialment en el de *Medicina social*; i, pel que podem llegir, sembla ser que va tenir present les investigacions de Théodule-Armand Ribot (1839-1916) en el camp de la psicologia experimental. Per a Ribot, la lògica no era més que una branca de la psicologia que té per objecte els fets de consciència, mentre que la lògica només s'ocupa de les inferències i de llur mecanisme. La psicologia fa un estudi global de totes les facultats humanes, mentre que la lògica només considera la facultat de raonar "sota la seva forma adulta, impersonal, científica, tot rebutjant les excepcions".⁷⁸ La lògica no deixa de ser més que l'estudi d'uns mecanismes fixos que s'observen en els raonaments humans, la localització puntual i concreta dels quals fa possible compendiar-los científicament. Tot i que fa una síntesi de les teories del psicòleg francès, no trobem en l'obra indicis d'influència.

Després de Balmes, el Cardenal Mercier és l'autor més citat en el llibre d'Opisso.⁷⁹ En la seva *Logique*, de 1897, l'eclesiàstic belga dedica no més de sis pàgines a la causa eficient de l'ordre lògic, que identifica amb les capacitats i facultats anímiques, i deixa clar que són estudiades en la psicologia. En el prefaci de la tercera edició de la *Logique*, signat per ell el 1902, manifesta que "sota el nom de lògica, s'entén exclusivament allò que s'anomena habitualment *lògica formal*" i que tracta dels termes, dels judicis, dels raonaments i del mètode. L'il·lustre cardenal la distingeix de la *lògica real*, les qüestions de la qual diu que les posposa, després de l'estudi del coneixement intel·lectual, en el tractat de *Criteriologia*.⁸⁰ Definida com la part de la lògica que es refereix als mitjans i criteris de l'ànima humana per a adquirir la veritat, Opisso va col·locar la criteriologia entre la dialèctica i la metodologia.

L'obra de Zulueta, en canvi, no està dividida en parts, sinó en capítols que tracten sobre temes i problemes diversos, introduïts per epígrafs i compendis molt poc concrets acadèmicament parlant. Al contrari de l'obra d'Opisso, no hi ha una exposició sistemàtica de les qüestions. Bàsicament, els seus punts de referència són Stuart Mill, Balmes, Claude Bernard —aquests tres també

78. Opisso, *op. cit.*, p. 26.

79. Vid. Gabucio, *loc. cit.*, p. 41.

80. Vid. D. Mercier, *Cours de philosophie. Logique*, Louvain-Paris, 1902, p. 11 i 65.

força esmentats per Opisso— i William Stanley Jevons. En el darrer capítol de l'obra, diu clarament que el que ha fet és una introducció i que el que es proposava era donar una idea de conjunt “per a preparar la intel·ligència de les persones no versades en aquestes matèries, avançar nocions i evitar repeticions obligades en considerar els diferents aspectes d'una mateixa cosa.” Si fes un estudi posterior sobre aquesta disciplina, diu que inclouria quatre parts: metodologia comparada, lògica general, sofística o lògica anormal i lògica aplicada,⁸¹ panorama que l'apropava a les lògiques de tall empirista o utilitarista.

I aquí és quan aprofitem per a introduir el tercer autor contemporani d'una “art de pensar” en les nostres terres: el jesuïta Ramon Ruiz Amado (1861-1934).⁸² Nascut a Castelló d'Empúries, va publicar *El arte de pensar o epítome de lógica práctica* el 1920. Aquesta obra pertany a un “cursillo de vulgarización filosófica”, que consta també d'una *Cultura general filosófica*, unes *Nociones de ética* i unes *Nociones de psicología*. Aquest prevere, que havia dedicat gran part de la seva vida als estudis de pedagogia i d'apologia religiosa, manifestarà que hi ha persones, moltes, “que s'inutilitzen i es fan infelices per no acomodar-se als principis de la metafísica i de l'art de pensar”.⁸³ La seva obra està dividida en quatre parts: a la primera, sense títol, en què explica el que ell pensava que era aquesta art, li segueixen l'heurística, la crítica o art de jutjar correctament, i la logística o dialèctica, que estudia la naturalesa i les lleis de cadascuna de les formes de raciocini. Ruiz Amado parla també de la metodologia, que s'ocupa dels camins que ha de seguir la raó per a investigar la veritat i formar la ciència, però que no desenvolupa. Divideix la logística en tres parts: la primera, introductòria, tracta del raciocini i de les seves tres operacions, inducció, entimema i sil·logismes; la segona, dels parallogismes; i la tercera, que no se sap molt bé què hi fa en la logística, sobre els mals pensadors: ateus, materialistes, positivistes, mundans, socialistes... No es pot negar que és una art de pensar al servei de l'apologètica catòlica, amb la qual difícilment s'aconseguiria convertir infidels o retornar apòstates a l'església.

No podem fer un estudi de tots els continguts d'aquestes arts de pensar. Ens fixarem en dos: l'*atenció*, per ser —diguem-ho així— la porta de l'art, i per tenir-se com una operació mental, aliena a la lògica per als formalistes; i en la *definició*, per ésser, en la ciència de la lògica, l'expressió que proporciona la idea de quelcom. Ja hem vist la importància que tenien les definicions en el sistema lul·lià.

81. Zulueta, *op. cit.*, p. 182.

82. Vid. Roberto Sanz Ponce, “El Padre Ruiz Amado, un intento de educación integral: teoría y praxis”, *Actas del II Congreso Internacional para la educación católica del siglo XXI*, Valencia, 2009, p. 315-322.

83. Ramon Ruiz Amado, *El arte de pensar o epítome de lógica práctica*, Barcelona, 1929, p. 122.

a) *L'atenció*

En el capítol dedicat als materials de la lògica, Opisso dedica un apartat a les facultats anímiques. Aquestes són presidides per l'enteniment, al qual ateny l'adquisició de nocions, la formació de conceptes, la producció de judicis i l'ordenació del discurs. La lògica, com hem vist que havia sostingut Balmes, serà la norma de tots els seus actes. Auxiliars de l'enteniment seran els sentits externs, la imaginació i el sentit intern, que és el que, en termes generals, anomenem *sentiment*. Documentant les funcions d'aquests auxiliars, Opisso es fica en un terreny psicològic essencial per a les filosofies que defensen l'associacionisme i que ell identifica amb Hobbes, Stuart Mill, Spencer i Bain, i per a les lògiques sensualistes, com la de Condillac. Tanmateix, reproduint les regles sobre els sentits que Balmes proposa en *El criterio* com a encertades, intenta fer-nos veure la possibilitat de superar la divergència sensualisme-idealisme. No s'està tampoc d'oferir-nos exemples de les darreres experimentacions mèdiques com a il·lustracions de les funcions d'aquestes facultats. Basant-se en els autors clàssics, segons diu ell, Opisso reduirà les operacions de l'enteniment a quatre: percebre, jutjar, discórrer i ordenar. La primera modalitat que revesteix la percepció, la més universal i indispensable, és l'atenció, la qual s'exerceix en considerar una cosa amb independència de les altres que l'envolten.⁸⁴

Coincidirà amb ell Zulueta, que ens dirà que “la recepció de la primera matèria, especialment en els casos d'observació voluntària i reflexiva, depèn de l'atenció, facultat no ben definida, exclosa de la lògica per molts autors, però d'importància decisiva”; i afegirà: “L'atenció ha de coincidir amb l'estat de consciència que en cada moment reflecteix la fase del procés mental”.⁸⁵

Adverteix Ruiz que pensar i atendre no són coses enterament iguals: la nostra ment sempre pensa en estat de vigília, però moltes vegades ho fa vagament, sense esforç voluntari; quan ho fa amb aquest esforç, es pot dir que atén.⁸⁶ Reproduirà la definició balmesiana d'atenció: “El primer mitjà per a pensar bé és atendre bé”.⁸⁷ Recalca el fet que l'atenció pugui aplicar-se a objectes, exteriors i interiors, o a conceptes; i que pugui entendre's com a observació i com a introspecció;⁸⁸ i trobarà en els exercicis espirituals de sant Ignasi de Loiola i en la mística de Sant Bernat mètodes efectius per a concentrar l'atenció.

84. Opisso, *op. cit.*, p. 78.

85. Zulueta, *op. cit.*, p. 57.

86. Vid. *ibidem*, p. 6.

87. *Ibidem*, p. 8.

88. Vid. Ruiz, *op. cit.*, p. 21.

b) La definició

Ruiz Amado defineix els conceptes, els judicis i els raonaments com a formes de pensar o operacions mentals. Tenint present la divisió balmesiana de la metafísica, ens dirà que la ciència que tracta dels conceptes i de llur classificació, així com de l'origen de les idees, les lleis de la seva associació i la formació de les idees universals, és la ideologia; i, sense amagar un to de crítica, escriurà que “una de les parts de més importància pràctica i menys comunament estudiada en els tractats vulgars de lògica és la relativa a la *invenció dels conceptes*, que es pot anomenar *heurística*”.⁸⁹ Entès el concepte com a verb mental, determinarà que són vuit els tòpics per a estudiar-lo: definició del nom o etimologia, divisió, definició real o de l'objecte, causa, efecte, antecedent, conseqüent i circumstància. Tal com ho explica i pels exemples que dona, són bàsicament els tòpics o principis generals, per emprar un llenguatge lul·lià, a partir dels quals podem generar judicis sobre la realitat. Tant la definició del nom com la real són el resultat positiu de la capacitat d'atendre. L'estudi de la divisió prepara el camí de la definició real o de l'objecte, la qual sempre es realitza per les seves parts, prèviament diferenciades per la divisió. La de les parts essencials és la definició essencial i la de les accidentals, la descripció.⁹⁰

Per a Zulueta, les percepcions són el punt de partença de la mecànica del pensament. La percepció –escriu– “ens dona la noció de les coses, la idea de les coses, el concepte de les coses”.⁹¹ Els sinònims “idea”, “noció”, “concepte” són expressió de les percepcions i exterioritzen el primer acte de vertadera mentalitat que trobem en la nostra anàlisi: són la cèl·lula de l'organisme que anem examinant.⁹² Es pot dir que el conjunt de la tasca intel·lectual convergeix en la formació d'una noció.⁹³ La situació de la noció és entre la percepció i el judici. Establirà una seriació que conté les operacions mentals i els resultats de l'heurística o de la dialèctica: imaginació-memòria-formació d'idees-generalització-especialització-definició.⁹⁴ No és difícil veure en aquesta seriació un exercici inductivista. La influència d'Stuart Mill es palesa al llarg de l'obra del nostre jurista, sobretot quan es tracta de justificar la formació mental d'abstraccions i generalitzacions. Ambdues sorgeixen de la comparació d'objectes concrets; i si percebem objectes concrets, és per les generalitzacions, abstraccions, semblances i identitats que tenim presents en considerar-los. Admetrà Zulueta que la definició és una

89. *Ibidem*, p. 19.90. Vid. Ruiz, *op. cit.*, p. 63.91. *Ibidem*, p. 64-65.92. *Ibidem*, p. 64.93. *Ibidem*, p. 66.94. Vid. Zulueta, *op. cit.*, p. 61.

noció amplificada, i la distingirà de la descripció, que no concebrà com un mer inventari o com una mera enumeració més o menys ordenada de qualitats, sinó com un ascens a l'expressió artística dels trets característics dels objectes. La descripció és una definició desenvolupada, de la mateixa manera que la definició es pot tenir com una descripció resumida.⁹⁵

A cavall entre Zulueta i Ruiz Amado, Opisso distingirà entre *definició de nom* o *descriptiva* i *definició de la cosa* o *essencial*. Aquesta darrera “no mira més que el so, el qual es determina després a ser signe d'una idea que es designa i interpreta mitjançant unes altres paraules”, com quan dic “ànima és el principi del pensament”, però podria dir una altra paraula per a expressar el que és en nosaltres aquest principi; en canvi, la primera, l'essencial, ha de ser demostrada com a vertadera proposició, com quan diem que “el triangle és una figura de tres angles” o que “parell és un nombre dividit per dos”.⁹⁶ Per a Opisso, la definició ha de ser breu i més clara que el definit.⁹⁷

3/ Consideracions finals i conclusions

En homenatge als cent anys de la fundació de la Societat Catalana de Filosofia i, avui, més un part de nou mesos, hem volgut presentar diverses maneres o maneres peculiars d'entendre l'art de pensar en terres catalanes.

Ens preguntem, confiaven aquests autors en la universalitat de les seves lògiques pràctiques, com Llull havia confiat en la seva art? Segons Zulueta, “Stuart Mill, amb la seva no igualada altesa, es va proposar que la lògica fos el terreny comú on poguessin donar-se les mans, espiritualistes i materialistes, metafísics i positivistes; en resum, els partidaris de les escoles més significatives”.⁹⁸ Podríem creure que combregava amb uns objectius –diguem-ne– ecumènics, semblants als de l'art lul·liana... Ruiz Amado acabava la seva heurística amb el tòpic d'investigació de les opinions humanes, que fou el que va emprar Jesucrist per a estimular els enteniments dels seus deixebles, guiant-los al seu coneixement. La raó gnoseològica que el jesuïta gironí dona d'aquest tòpic és que l'examen de les opinions serveix freqüentment per a definir el que un objecte no és i prepara el terreny per a conduir la investigació al que realment és.⁹⁹ Tot apunta a no contradir la fe i a identificar la veritat amb una idea i no a cercar-la racionalment. En l'obra d'Opisso, la ciència i la seva classificació és el tema de la primera part de la metodologia;

95. Vid. *ibidem*, p. 65-66.

96. Vid. Opisso, *op. cit.*, p. 98-99.

97. Vid. *ibidem*, p. 101.

98. *Ibidem*, p. 46.

99. Ruiz, *op. cit.*, p. 74.

però, a més de la seva classificació, interessa saber quines són les condicions per a determinar si una disciplina és ciència o no.¹⁰⁰

Aquests contemporanis no són filòsofs ni crec que tinguessin consciència ni ganes de ser-ho. Han llegit filosofia i en tenen grans coneixements. Per part de la historiografia, les seves obres no s'han tingut com una contribució a la filosofia ni a la lògica, i, llevat de la del jesuïta, no crec que pensessin en aquesta possibilitat. Són produccions que apareixen en el mateix moment que publiquen Jaume Serra i Hünter i Francesc Mirabent. Els convido a llegir els primers capítols de la *Història social de la filosofia catalana. La Lògica (1900-1980)* de Xavier Serra; els *Escrits sobre la filosofia catalana*, de Jordi Sales, compilats per Josep Monserrat; o les contribucions a l'estètica catalana d'Ignasi Roviró i de Joan Cuscó.

A més de metge, Alfred Opisso havia estat militar: per oposició, el 1870 va ingressar al cos de sanitat de l'Armada i el 1872 va esdevenir director de Sanitat Marítima a Tarragona, on va exercir com a forense en la mateixa institució. Havia col·laborat també en diverses revistes d'història i de literatura, com *La América* i *La revista contemporánea*, de Madrid, i va dirigir *La ilustración ibérica*. Amant de la història, va publicar *Historia de Europa* (1880); *Viajes por Europa* (1886); i el volum tercer d'*Edad Moderna* (1902), d'*Historia Universal*. És autor també de diversos manuals mèdics i d'un d'estètica.¹⁰¹ Amb Josep Ixart, fou promotor del renaixement literari a Tarragona.

President de la *Liga de productores de Cataluña*, Josep Zulueta es va especialitzar en els estudis tècnics d'agricultura i fou constant defensor dels interessos de la producció nacional. En les històries del desenvolupament agrícola del Principat, se'l recorda com un dels promotors de les campanyes de reconstitució dels vinyers fil·loxerats i un dels fundadors de la *Federación Agrícola Catalana Balear*. En l'obra que hem presentat, no deixa de valorar el paper de l'agricultura com a ciència aportadora d'arguments i necessitada d'actuacions ben raonades: "La lògica aplicada a la política, a la moral i a l'agricultura, a tall d'exemple de la utilitat de la lògica, serà la coronació de l'obra".¹⁰² Mirant d'afavorir l'economia del món rural, va crear un banc agrari i va estudiar la qüestió de la rabassa morta, fins a arribar a trobar una fórmula que harmonitzés amb els drets de tots. Va constituir també la Cooperativa Mantequera de la Seu d'Urgell. Fruit del seu viatge d'estudis al Marroc fou el seu llibre *Los problemas del Rif*, en el qual mostra una visió

100. Vid. Opisso, *op. cit.*, p. 206.

101. *Los remedios vegetales. Tratado popular de las plantas empleadas en medicina*, Barcelona, 1910; *Medicina social. Estudio de las enfermedades colectivas; sus causas, profilaxis y remedios*, Barcelona, 1920; *Medicina doméstica. Guía para los primeros auxilios en casos de enfermedades apremiantes y en los accidentes desgraciados*, Barcelona, 1927; *Estudios de estética*, Barcelona.

102. Zulueta, *op. cit.*, p. 185.

acurada i crítica del problema africà. Va recórrer Amèrica del Sud, ajudant a establir nous rumbos a l'exportació dels productes espanyols. Va publicar el llibre tècnic *Canales de riego*,¹⁰³ així com nombrosos articles sobre matèries agrícoles en els diaris *La Vanguardia*, *La Publicidad* i *Las noticias*.

No voldria acabar sense esmentar dues obres dedicades a una part concreta de l'art de pensar o centrades en la seva didàctica: l'*Arte de estudiar* (1897), del tarragoní Marià Rubió y Bellvé (1862-1938), i l'opuscle *El llibre d'apunts de la formació intel·lectual* (1932), del mallorquí mossèn Miquel Ramis Alonso (1906-1983), ambdues també deutors del llegat balmesià, i que esperem exposar en una altra ocasió. Com Opisso, Rubió y Bellvé també havia estat militar, va arribar a ser general d'enginyers. Coincideixo amb el nostre president, el doctor Conrad Vilanou, que ambdós pertanyien a un selecte grup de militars catalans humanistes. La seva professió s'ha silenciada quan s'ha parlat d'ells, o, si es vol, han estat silenciats a causa de la seva professió. Ja sabem tots que és molt difícil trobar una cultura que no estigui carregada de manies.

En sentir fa dies, als Col·loquis de Vic, una brillant exposició del doctor Pompeu Casanovas en què parlava de la intel·ligència artificial i havent llegit algunes de les seves darreres publicacions sobre el tema,¹⁰⁴ em pregunto –ignorant com soc totalment del tema– si, potser, aquestes arts de pensar, que tenen presents les facultats anímiques i que atenen aquells factors sentimentals que poden afectar-les a l'hora de fer un judici o un raonament, no servien de precari model en les orientacions teòriques d'aquest nou camp d'investigació sobre la intel·ligència.

Conclusions:

- 1) Els tres autors contemporanis pretenen que l'art de pensar esdevingui l'art de les arts. Investigar i demostrar la veritat és la seva finalitat. Per a Zulueta, “la veritat depèn de l'exactitud i precisió de les proposicions com a expressió d'un judici”.¹⁰⁵ S'admet que l'art de pensar o lògica és una ciència, però també una art, una tècnica. Volen recuperar-la com un saber tecnicopràctic o com un instrument, tal com l'entenia Aristòtil i millor la van practicar els romans.
- 2) Reaccionen contra una lògica tradicional i acadèmica que creuen que no funciona com una art de discórrer correctament per motius molt diversos. El fet de dur per títol “art de pensar” demostra que no s'està conforme amb el que, en els estudis filosòfics, s'entén per lògica.

103. José Zulueta, *Canales de riego*, Barcelona, 1910.

104. Vegeu Pompeu Casanovas: “De la impenetrabilitat, llenguatge, cognició, intel·ligència artificial”, a *Col·loquis de Vic, XXVII – La llengua*, Barcelona, 2023, p. 65-89.

105. Zulueta, *op. cit.*, p. 67.

- 3) Un d'aquests motius és la tendència, iniciada ja en l'edat mitjana, a identificar la lògica únicament amb la formal, no pensant en la seva aplicació pràctica, que l'hauria d'obligar a integrar elements psicològics i aquells que Mercier tenia com a propis de la lògica real. Com Balmes, Opisso i Zulueta inclouen, fonamenten i expliquen conceptes que pertanyien al terreny de la psicologia, i no hi dediquen poques pàgines, insistint en els seus papers funcional i operatiu. La lògica de la *Filosofia elemental* de Balmes no deixava de ser una adaptació del seu *Criterio* en un curs de filosofia, i en un temps en què encara allò que passarà a ser estudi de la psicologia experimental podia ésser tractat tant per la lògica com per la metafísica. "He comprendido en la Metafísica —escriu Balmes en l'advertència d'aquesta part de la seva filosofia elemental— la Estética, Ideología pura, Gramática general, Psicología y Teodicea".¹⁰⁶
- 4) No pretenen fer manuals escolars, sinó d'instruccions per a combatre els errors en general. Sempre hi ha algú per convertir i algú que erra. Per a Llull, la seva *Art* fou un instrument per a convertir els infidels a la veritat de la fe cristiana; per als autors contemporanis, havia de garantir la formulació de raonaments correctes i la rectificació de les operacions de la voluntat. Mentides, errors, opinions...: la seva supressió és el que haurà de perseguir l'art de pensar en les seves diverses modalitats. Des de perspectives diferents i amb intencions també diferents, tant Zulueta com Ruiz Amado pretenen oferir armes per a eliminar l'error: l'error en la manera de procedir en la vida quotidiana, segons el jurista, i l'error en les creences religioses, segons el jesuïta.
- 5) Llurs arts parteixen de l'experiència particular dels seus autors, especialment de la pràctica de les seves professions o dels seus estats civils, i estan pensades per a un ús pràctic o aplicació de la lògica en ciències, tècniques, oficis o situacions administratives. En el marc de les seves professions i vocacions, els nostres autors es van veure amb la necessitat de ficar-se en un terreny que no era el seu.
- 6) Si hem de cercar analogies, tant pels temes com per la seva ordenació, aquestes obres s'apropen més al que avui coneixem per metodologia, en un sentit ampli, que a la lògica. El que de debò preocupa a aquests autors és el que els pot aportar la investigació científica i les tècniques, sobretot les que es desenvolupen en els camps de les ciències empíriques.
- 7) No es veu un interès especial d'incorporar el llenguatge específic ni els sistemes de càlcul de la lògica moderna. Podem dir que no hi ha una atenció a l'economia que suposa la formulació en les deduccions.

106. Jaime Balmes, *Curso de filosofía elemental. Metafísica*, Barcelona, 1911, p. 5.

- 8) Pel que fa a les operacions lògiques, sobretot per a la sil·logística, Aristòtil i la lògica escolàstica són la base. En la metodologia, es dona una importància cabdal als descobriments científics i als fets històrics.
- 9) Entenen l'art de pensar com l'inici de l'art d'actuar, que és del que es tracta en aquesta vida.